

Notat: Behov for endringer i fjernlånssystemet?

Saken gjelder:

I løpet av det siste året har bibliotekenes fjernlån kommet høyere på dagsorden. Høsten 2021 besluttet fylkesbibliotekene å kartlegge omfanget av fjernlånsvirksomheten i norske bibliotek. I april 2022 orienterte Deichman bibliotek om at de ville legge begrensinger på sitt fjernlån. Bakgrunnen for dette var høye utgifter ved denne tjenesten. Parallelt med dette signaliserte UHR-b at de ønsket å drøfte fjernlåsproblematikken i sitt kontaktmøte med Nasjonalbiblioteket til høsten. I begynnelsen av september forelå fylkesbibliotekenes rapport *Fjernlånsrapport. Analyse av fjernlånsbestillinger i Biblioteksøk mai 2017 - juni 2022* (heretter omtalt som Fjernlånsrapporten). fjernlånsrapporten ble lansert for bibliotekmedarbeidere fra hele landet på Digitalt påfyll den 15. september.

Nasjonalbiblioteket har i løpet av september drøftet fjernlåsproblematikken i kontaktmøter med Storbybibliotekene, UHR-Bs arbeidsutvalg og fylkesbiblioteksjefkollegiet.

Bakgrunn:

I Nasjonal bibliotekstrategi 2015 – 2018, ble det lagt vekt på å styrke og forbedre fjernlånet. I forarbeidet til strategien hadde flere aktører påpekt at fjernlånssystemet ikke fungerte godt nok. Det fantes for stor vegring mot å dele ressurser og det ble krevd at Nasjonalbiblioteket burde ta et større ansvar for å få fjernlånet til å fungere bedre (Høiby 2018). I strategien ble følgende tiltak lagt inn.

- Biblioteksøk skal utvikles som en nasjonal tjeneste med funksjonalitet for både bibliotek og låner.
- Magasinkapasiteten i Depotbiblioteket skal økes
- Det flerspråklige bibliotek overføres til Nasjonalbiblioteket med virkning fra 1. januar 2017

Strategien slo samtidig fast at transportordningen ikke var en statlig oppgave, når det gjaldt transport pekete strategien mot fylkene og den enkelte kommune.

«Nye» biblioteksøk ble ferdigstilt i 2019. Samtidig ble de andre tiltakene i strategien gjennomført.

Fakta:

Hva er fjernlån?

I *Retningslinjer for fjernlån for fag- og folkebibliotek* beskrives fjernlånet slik:

Fjernlån er samarbeid mellom bibliotek, der bibliotekene stiller sine samlinger til disposisjon for lånere ved andre bibliotek. Lånesamarbeidet skal gi best mulig utnyttelse av felles bibliotekressurser og er selve ryggraden i biblioteksamarbeidet. Et velfungerende fjernlånsamarbeid er en forutsetning for at biblioteksystemet fungerer effektivt til beste for bibliotekbrukerne. Fjernlån er indirekte nedfelt i Lov om folkebibliotek av 20. desember 1985. I § 1 står det at folkebibliotekene er del av et nasjonalt biblioteksystem og at de skal stille bøker og andre medier gratis til disposisjon for alle som bor i landet. I § 3 står det at bibliotekene skal følge felles regler for lånesamarbeid. Dette innebærer at folkebibliotekene ikke kan reservere samlingene kun til bruk for innbyggere i egen kommune.

Etter § 6 skal fylkeskommunen ivareta regionale bibliotekoppgaver. Fylkeskommunen kan opprette avtaler om lånesamarbeid med en eller flere kommuner. Skolebibliotek har i utgangspunktet ingen forpliktelser, verken i forhold til lov eller sedvane, til å yte fjernlån til andre bibliotek.

Fagbibliotekenes samarbeid om fjernlån er ikke nedfelt i lovverket, men felles retningslinjer for fjernlån omfatter også disse bibliotekene. Offentlig finansierte bibliotek forventes å ta del i fjernlånsamarbeidet i Norge selv om det ikke er nedfelt i felles lov.

Nasjonalbibliotekets rolle:

Nasjonalbiblioteket har flere roller i fjernlånet. NB forvalter Retningslinjene for fjernlån, tilbyr fjernlånstjenester fra depotbiblioteket og har ansvar for biblioteksøk.

Retningslinjer for fjernlån:

Retningslinjer for fjernlån for fag- og folkebibliotek ble sist oppdatert etter revideringen av Lov om folkebibliotek i 2014. Retningslinjene har vært forankret i at det i 1999 ble utarbeidet felles retningslinjer av daværende Statens bibliotektilsyn og Riksbibliotektjenesten. Retningslinjenes juridiske status er uklar, men det er mulig å lese dem som en utdyping av Lov om folkebiblioteks §3. Denne loven forvaltes av Nasjonalbiblioteket og omfatter ikke bibliotekene i UH sektoren eller fagbibliotek i andre sektorer.

Depotbiblioteket:

Depotbiblioteket er Nasjonalbibliotekets samling av norske monografier og tidsskrifter, mikrofilmer av norske aviser og tidsskrifter samt norske lydbøker. I tillegg har vi samlingen «**Det flerspråklige bibliotek**» som består av over 90 000 bøker på mer enn 60 forskjellige språk, filmer og språkkurs. Samlingen er bygd opp av overført, pliktavlevert og innkjøpt materiale. Med om lag 167 tusen årlige utlån i 2021 er depotbiblioteket den største leverandøren av fjernlån til norske bibliotek. Fra Nasjonalbibliotekets side har det vært en ønsket utvikling at depotbiblioteket skal være navet i fjernlånsvirksomheten. Ytterligere beskrivelse finnes her: <https://bibliotekutvikling.no/lan-fra-nasjonalbiblioteket/depotbiblioteket/>

Biblioteksøk:

I Nasjonal bibliotekstrategi 2015 – 2018 beskrives biblioteksøk slik: *Nasjonalbibliotekets felles biblioteksøk skal gi én inngang til norske bibliotekataloger, mulighet til å låne litteratur fra alle norske bibliotek, og gi direkte tilgang på nett til litteratur som er digitalisert i Nasjonalbiblioteket. Biblioteksøk bidrar til å jevne ut ulikheter mellom norske bibliotek, og gir alle innbyggere samme tilgang til litteratur, uavhengig av størrelsen på biblioteket i kommunen de bor i. Depotbiblioteket skal være en hovedleverandør for Biblioteksøk.* Ytterligere beskrivelse finnes på her: <https://bibliotekutvikling.no/biblioteksok/>

Fylkeskommunens rolle:

Fylkeskommunens rolle i fjernlånet har endret seg over tid. Fra å være viktige bidragsytere med egne samlinger beregnet på fjernlån er rollen nå knyttet til regional koordinering. I Lov om folkebibliotek er fylkenes fjernlånsansvar nevnt i andre ledd: *Fylkeskommunen kan opprette avtaler om felles bibliotekdrift og lånesamarbeid med en eller flere kommuner.* I lovproposisjonen blir fylkeskommunens rolle utdypet og koblet opp mot statens ansvar på feltet. *Fylkesbiblioteket bør fortsatt ta ansvar for lånesamarbeidet gjennom sitt arbeid med samordning og utviklingsarbeid, dette innebærer blant annet å koordinere nevnte regionale transportordninger. Når det likevel ikke foreslås noen lovfesting av fylkeskommunens ansvar på dette området, kommer det av at den teknologiske utviklingen har ført til at de fleste folkebibliotek nå tar ansvar for sine egne fjernlån, og bestiller disse uten å gå veien om fylkesbiblioteket. I henhold til dagens retningslinjer har folkebibliotekene anledning til dette. På nasjonalt nivå vil dessuten Nasjonalbiblioteket ha ansvar for lånesamarbeidet gjennom videreutvikling av tjenestene fra Depotbiblioteket og nasjonalt biblioteksøk.*

Transportordningene:

I tillegg til Posten Norge som benyttes av Nordland, Troms og Finnmark benytter bibliotek i Agder seg av Midtstøl transport, mens bibliotek i de resterende fylkene kjøper transporttjenesten av NBT.

I følge Fjernlånsrapporten har transportordningene hatt en udiskutabel påvirkning på utviklingen av fjernlånet de siste 10-15 årene. Fjernlånet mellom folkebibliotek i de sørligste fylkene har økt dramatisk, og i tillegg har en rekke bibliotek etablert felles katalog på tvers av kommunegrensene. Det lånes og leveres bøker på tvers av kommunegrensene i stadig økende grad, også uavhengig av det som registreres som fjernlån. For 15-20 år siden var det yte-nytte problematikken som dominerte fjernlånsdebatten, men i dag handler først og fremst om kostnader knyttet til transportordningene. Transportordningene har gjort arbeidsbelastningen knyttet til fjernlån mye mindre, og andre strukturelle endringer som låneveiene i BibSøk og etablering av depotbiblioteket i Mo i Rana har ført til at fjernlånet fordeler seg på flere bibliotek enn før. Fortsatt er det noen kommuner som låner ut vesentlig mer enn de låner inn, og andre som låner inn mer enn de låner ut, men det er ikke lenger noen automatikk i at det er de store som yter og de små som nyter.

Fjernlånsrapporten slår også fast at det er en markant forskjell i fjernlånet mellom Nord-Norge og Sør-Norge, som sannsynligvis henger sammen med tilgang på egen bibliotektransport, kontra bruk av posten. De siste ti årene har fjernlånet gradvis økt for fylker med transportordning, mens for Nord-Norge har trenden vært lik eller nedadgående.

Fjernlånsrapportens konklusjon:

Etter å ha analysert 1,3 millioner bestillinger fra mai 2017 til og med juni 2022, er hovedkonklusjonen at fjernlån avler fjernlån. Lånere bestiller andre medier enn bøker i større grad enn bibliotekansatte, men bøker står likevel som det suverent mest bestilte formatet gjennom Biblioteksøk.

Det er god grunn til å anta at låneveiene fungerer som de skal. Utfordringene er mer knyttet til biblioteks økonomi, selvforsyningsgrad, manglende venteliste-funksjonalitet i Biblioteksøk og optimalisering av henvisning til digitalt alternativ gjennom Nettbiblioteket. Selvforsyningsgraden ved bibliotek og internt i landets fylker er generelt sett fallende og befolkningen ønsker i økende grad nyere materiale. Manglende muligheter for å reservere gjennom Biblioteksøk medfører en for rask vei til en ny bestilling. Disse tre faktorene medfører at et fjernlån i mange tilfeller kan trigge et nytt fjernlån.

Når materiale blir bestilt og effektivt blir det i snitt utilgjengelig ved eierbiblioteket i rundt 50 dager. Ved bruk av Biblioteksøk er veien kortere til et nytt fjernlån enn hvis Biblioteksøk hadde hatt en funksjon for venteliste. Det er også uheldig at lånere kan få ulik tilgang på bibliotekmateriale om hen bestiller selv enn gjennom bibliotekansatte. Gjennom Biblioteksøk vil lånere i mange tilfeller kunne gå foran den lokale køen.

Det er et stort trykk på nyere utgivelser og da spesielt innenfor skjønnlitteratur. For faglitteratur oppnådde 38 enkelt-Deweynumre over 1000 bestillinger. Samlet utgjorde bestillingen av disse 38-enkelt-Deweynumrene 62% av alle de faglitterære bestillingene som ble gjort i 2021.

I takt med et økende antall bestillinger, opprettholdes andelen som sendes til Depotbiblioteket.

Problemstilling:

Forbedringen av fjernlånsystemet med innføring av et fungerende biblioteksøk og en (fylkes)subsidiert transportordning har vært ønsket. Dette har utvilsomt gitt befolkningen bedre tilgang til bibliotekenes materiale. På tross av forbedringene de siste årene er fjernlån en ressurskrevende tjeneste som utfordrer bibliotekene ressursmessig.

Fjernlånsrapporten går langt i å antyde at fjernlånet nå fungerer «for godt» og at det fjernlånes (transporteres) for mye mellom norske bibliotek. Rapporten stiller innledningsvis noen spørsmål i forlengelse av en slik konklusjon (Kap. 1.4):

- Er det behov for mer forpliktende retningslinjer for fjernlån?
- Erstatte fjernlånet egne innkjøp i en del kommuner?
- Bør det stilles krav til bibliotekenes selvforsyningsgrad?
- Er det behov for bedre samlingsutvikling/endret innkjøpspolitikk på kommunalt / fylkeskommunalt nivå?
- Brukes fjernlån (egeninitiert) som alternativ til å stå på venteliste på eget bibliotek? Er det behov for bedre kontroll med lånerinitierte fjernlån?
- Finnes det andre, mer bærekraftige, måter å organisere lånesamarbeidet på enn slik vi gjør det i dag?

Disse spørsmålene kan være utgangspunkt for en diskusjon om utfordringene når det fjernlånes. Samtidig er ikke listen av spørsmålene uttømmende for den diskusjonen som må tas.

Foreløpig konklusjon:

Når saken drøftes med Strategisk råd er det fordi at Nasjonalbiblioteket i forlengelsen av fjernlånsrapporten og samtalene og diskusjonen i biblioteksektoren vil ta konkret stilling til om det er mulig å innføre tiltak som kan bidra til at fjernlånet kan fungere bedre for bibliotekene. Nasjonalbiblioteket vil vurdere eventuelle endringer i retningslinjene og eventuelle endringer i biblioteksøk.

Litteratur:

Retningslinjer for fjernlån for fag- og folkebibliotek (17.06.2014)

<https://bibliotekutvikling.no/content/uploads/2020/01/Retningslinjer-for-fjernl%C3%A5n-110614.pdf>

Ditt eller vårt? En studie av villigheten til ressursdeling i norske folkebibliotek, delingsvegring og Nasjonalbibliotekets rolle. Masteroppgave av Beate Høiby (2018).

<https://hdl.handle.net/10642/6912>

Retningslinjer for dokumentlevering til lånere utenfor egen institusjon (fjernlån): rapport fra en arbeidsgruppe utnevnt av UHR-Bibliotek

<https://innsyn.acosky.no/uhr/wfdocument.ashx?journalpostid=2021001051&dokid=46662&versjon=1&variant=A&>

Fjernlånsrapport. Analyse av fjernlånsbestillinger i Biblioteksøk mai 2017 - juni 2022

<https://bibliotekutvikling.no/content/uploads/sites/15/2022/09/Fjernlansrapport-2017-2022.pdf>